

KARMACSI ZOLTÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet, Beregszász, Ukrajna
kozi1526@gmail.com

Nyelvi szocializáció etnikailag vegyes házasságokban

When you address your child, you do not think of how your chosen language code affects the life of the child. Even children from ethnically homogeneous families have to learn the appropriate communication rules. Moreover, kids brought up in ethnically heterogeneous families have to learn that they must use different languages when they address different people, and they have to use the appropriate communication rules with the different people.

In the present study, relevant characteristic features of the language socialization processes of 14 ethnically heterogeneous Slavonic-Hungarian married couples will be introduced.

Amikor a szülő gyermekéhez szól, nem is gondolkodik el azon, hogy az általa választott nyelvi kód milyen hatással van/lehet gyermeke életére. Azt, hogy Józsi bácsinak nem *Sziá*-t köszönünk, hanem *Csókolom*-ot, hogy nem szabad csúnyán beszélni stb., az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermeknek is meg kell tanulnia, hogy a társadalom részévé váljon. Azonban az etnikailag heterogén családban nevelkedő gyermekek ezeken túl azt is megtanulják, hogy apával teljesen más nyelven kell beszélni, mint anyával, hogy Józsi bácsinak *Jó napot kívánok!* a megfelelő köszönés, míg Szergej bácsinak, akarom mondani *дядя Сергей*-nek pedig a *Добрый день!* stb. Vagyis míg az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermek nyelvi szocializációja egy nyelv és annak változatai, illetve használati szokásai köré orientálódik, addig egy etnikailag heterogén családban nevelkedő gyermek esetében ez két/több nyelv, illetve azok változatainak nyelvhasználati szituációkban való külön-külön történő kiválasztását, illetve váltakozó használatát jelenti.

Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

A családban történő nyelvelsajátítás nyelvi környezete alapján négy alapvető elrendeződés figyelhető, melyekből három a kétnyelvűség kialakulásához vezet (vö. Bartha, 1995):

1. anyanyelvi:	L_1 elsajátítása L_1 környezetében
2. emigráns nyelvi:	L_1 elsajátítása L_2 környezetében ⁱ
3. második/idegen nyelvi:	L_2 elsajátítása L_1 környezetében
4. természetes második nyelvi :	L_2 elsajátítása L_2 környezetében

A legalapvetőbb kétnyelvű családi szocializációs modelleket Harding és Riley (1986) foglalta össze az alábbi három fő szempontot szem előtt tartva: 1. a szülők nyelvi státuszát (szülők anyanyelve, ismerik-e egymás anyanyelvét); 2. a szülői nyelvek és a közösség domináns nyelvének egymáshoz való viszonyát; 3. illetve a szülők kommunikatív stratégiáit a gyerekekkel való érintkezések során.

Romaine 1995-ben e modelleket kiegészítette és az egyes családi szocializációs helyzeteket a legjellemzőbb megkülönböztető jegyükről nevezte el. Modellek:

1. Egy személy – egy nyelv

E modell esetében a szülők különböző anyanyelvűek, de valamilyen szinten beszélnek egymás nyelvét. Az egyik szülő nyelve viszont azonos a környezet nyelvével. A gyermekkel a szülők születésétől fogva csak a saját nyelvükön kommunikálnak.

2. Nem domináns otthoni nyelv

A különböző anyanyelvű szülők egyikének az anyanyelve megegyezik a környezet nyelvével. A gyermekkel való kommunikáció során egyik szülő sem használja a környezeti nyelvet, a gyermek azonban otthonán kívül természetes körülmények között, illetve intézményes keretek között ezt a nyelvet használja.

3. Nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

A szülők anyanyelve azonos és eltér a környezet nyelvétől. A szülők csak saját anyanyelvükön kommunikálnak a gyermekkel.

4. Két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

Ebben a modellben a szülők anyanyelve különböző, de a környezet nyelve egyik szülő anyanyelvével sem azonos. Mindkét szülő csak saját anyanyelvén beszél a gyermekhez.

5. Nem anyanyelvi szülők

Itt is a szülők anyanyelve azonos, s a környezet nyelve megegyezik a szülők anyanyelvével, azonban a gyermekkel való beszélgetések, kommunikációk során az egyik szülő nem az anyanyelvét, hanem az általa magas szinten elsajátított nyelvet használja a gyerekekkel való kommunikáció során.

6. Kevert nyelvek (kevert nyelvi input)

A szülők kétnyelvűek és a közösségnek egy része is kétnyelvű. Ebben az esetben a gyermekkel való társalgások során mindkét szülő keveri és válogatja a nyelveket.

Jelen munkámban 14 etnikailag vegyes, szláv-magyar házasság nyelvi szocializációjának a vizsgálatban elének tárult, a nyelvi szocializáció szempontjából fontos jellemzőit fogom bemutatni.

A kutatás az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek nyelvválasztási stratégiáit hivatott feltárni, amelynek keretében a szülőkkel egy kérdőívet töltöttünk ki. Ebben olyan kérdéseket tettünk fel, amelyek a gyermek nyelvhasználati stratégiáinak családi hátterére világít(hat) rá, illetve ebből következtethetünk a családban végbemenő nyelvi szocializációs helyzetekre, esetleg stratégiákra. Továbbá a családlátogatások folyamatában is folytonosan rákérdeztünk olyan nyelvi szocializációt befolyásoló tényezőkre, mint például a

nagyszülők együttélése a családdal, a különböző nem szokványos kommunikációs helyzetekben történő nyelvhasználat stb.

A kommunikációban az anyák és az apák közel egyformán használják az általunk vizsgált magyar, ukrán és/vagy orosz nyelveket. Talán az anyák arányában kicsivel többet használják kizárólag a magyar nyelvet, mint az ukránt/oroszt. Az is elmondható, hogy a szülők fele mindkét (esetenként mindhárom) nyelvet egyforma arányban használja a kommunikációban.

A családban történő nyelvhasználat terén a szülők az egyik nyelv domináns mértékű használatával szoktak házastársukhoz szólni. A két szülő anyanyelvének egyforma mértékű használatát mindösszesen háromszor említették a megkérdezettek. Érdekes, hogy a férfiak többször választották a csak ukránul/oroszul válaszlehetőséget, mint a nők (vö. 2. táblázat).

2. táblázat
A házastársakkal történő nyelvhasználat a kommunikációban

	férj	feleség	összesen
csak magyarul	2	3	5
többségében magyarul	5	4	9
közül egyforma arányban mindkét nyelven	2	1	3
többségében ukránul/oroszul	1	4	5
csak ukránul/oroszul	4	2	6

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének vagy saját anyanyelvük dominanciális használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták:

„mert csak magyarul tudok.” (Oroszi, nő, ukrán/magyar)

(főként magyarul) *„mivel ő nem mindent ért meg ukránul”* (Macsola, nő, ukrán/ukrán)

Csak ukránul. *„Mert én nem beszélek magyarul”* (Beregszász, nő, ukrán/ukrán) és *„Mert nem beszél magyarul”* (Beregszász, férfi, magyar/magyar)

Azok a szülők, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz intézett beszédünkben, azok a nemzetiségére való tekintettel, a már kialakult szokással, illetve kényelemmel indokolták válaszukat. Például:

(Csak magyarul) *„Így szoktuk meg”* (Beregszász, férfi, ukrán/ukrán)

„Azért, mert a férjem magyar” (Beregszász, nő, ukrán/ukrán)

(Mindkét nyelven) „*Mert így nekünk kényelmes*” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

Az egyik családban az ukrán nyelv használata a szülők közötti titkos beszéd, amely olyan témák esetén használatos, amiről a gyermeknek nem kell tudnia:

„*Ha valami olyasmiről van szó, amit a gyerekek előtt nem szabad, akkor ukránul.*” (Oroszi, nő, ukrán és magyar/magyar)

De mint bevallotta, ez már csak a kisebbik gyereknél működik, hiszen a nagyobbik már olyan jól beszél ukránul, hogy ő már megérti.

A házastársak nyelvválasztása a válaszadásban kiegyensúlyozottabb, hiszen egy minimális magyar nyelvi dominancia mellett közel azonosan válaszolnak mindkét nyelven, illetve ukrán és/vagy orosz nyelv(ek)en is. Azonban a férjek többet válaszolnak mindkét nyelven, és kevesebbet csak magyarul, míg a feleségek többet csak magyarul és kevesebbet mindkét nyelven. Sőt, a válaszok alapján elmondható, hogy a feleségek sokkal inkább hajlamosak az egyik nyelv többszöri használatára, mint a mindkét nyelven adott válaszadásra.

A házastársak közel fele az egymás közötti beszédben egyforma arányban használja mind saját, mind pedig házastársa anyanyelvét, míg a másik fele inkább beszél saját anyanyelvén házastársához, mint házastársa anyanyelvén.

Az egyik férj szerint azért használja egyforma arányban mind a két nyelvet, „*Mert így jobban megértjük egymást.*” (Oroszi, férfi, magyar/magyar). A Munkácson élő feleség viszont gyakrabban használja saját anyanyelvét a férjével való érintkezésben, mivel a családja magyar: „*mert a családom magyar*” (Munkács, nő, magyar/magyar). Megjegyzendő, hogy a család a feleség szülői házában él.

Érdekes eset figyelhető meg a beregszászi házaspár válaszai alapján, ugyanis mindkét fél azt válaszolta, hogy házastársa anyanyelvén gyakrabban beszél: „*mert ő ukrán*” (Beregszász, férfi, magyar/magyar), illetve „*mert ő magyar*” (Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán).

3. táblázat

Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni? kérdésre adott válaszok

	férj	feleség	összesen
csak magyarul	2	3	5
többségében magyarul	7	4	11
közül egyforma arányban mindkét nyelven	0	4	4
többségében ukránul/orszul	2	2	4
csak ukránul/orszul	2	2	4

A szülők gyermekükkel kizárólag vagy többségében magyarul beszélnek. Ezek közül is a férfiak azok, akik többségében magyarul szoktak gyermekükhöz szólni.

Az indokok között ismételt előkerül a nyelvtudás megléte/hiánya, a nyelvtanulás, a kommunikációs szokások stb. Az Orosziban élő feleség a gyermekeivel való ukrán nyelvhasználatot először a gyermekek anyanyelvével magyarázza, majd hozzáteszi a gondolat zárásaként az ukránok által sokat szajkózott „államnyelv” és „az Ukrajnában élés” eszmeiséget: „*A gyerekekkel én ukránul beszélek azért, mert ezt tanulták meg anyanyelvként s ne felejtsek el, és azért, mert Ukrajnában élünk, ez a mi államnyelvünk.*” (Oroszi, nő, ukrán/ukrán)

A gyermekek válasza a felnőttek beszédéhez igazodva kizárólag magyarul, többnyire magyarul és közel egyforma arányban mind a két nyelven válaszolnak szüleiknek. Kizárólag ukránul/oroszul négyen válaszolnak szüleiknek (vö. 3. ábra).

A gyermekekkel való kommunikációban egyik családban sem érvényesül az egy szülő–egy nyelv stratégiája. A gyermekek nevelésében alkalmazott családban végbemenő szülői nyelvi szocializáció sokszor a szokáson alapul, mondhatnák: így szoktuk meg, így alakult. A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa vagy aspektusai az óvoda és az iskola tannyelvének kiválasztása a gyermek intézményi beíratásakor, amely a továbbiakban a családi nyelvi szocializáció kiterjedése az intézményi/intézményesített nyelvi szocializációban. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világképét, értékítéletét, identitását.

4. táblázat

A gyermek számára választott oktatási intézmények a tannyelv szerint

Gyerek	Óvoda tannyelve	Iskola tannyelve
Regina 2003, Oroszi	magyar	ukrán
Alex 2003, Kovászó	ukrán	ukrán
Krisztina 2003, Oroszi	magyar	nem tudják
Artúr 2005, Oroszi	magyar	ukrán
Ádám 2003, Máté 2005, Macsola	magyar	ukrán
Annamária 2003, Beregszász	ukrán	ukrán
Dániel 2003, Munkács	magyar	még nem tudják
Zsoltika 2004, Marica 2003† Beregszász	magyar	magyar
Stefánia 2006, Macsola	magyar	ukrán

Martin 2006, Macsola	magyar	magyar
Szása (Sanci) 2003, Beregszász	ukrán	ukrán
Angelina 2007, Visk	ukrán	magyar
Adrián 2006, Visk	ukrán	?
Lajcsika 2007, Visk	ukrán	ukrán/magyar

A vizsgálatban résztvevő családok közül 8 magyar tannyelvű óvodába íratta be gyermekét, míg 6 ukrán tannyelvűbe. Igaz ez utóbbiak közül 3 a szórványnak számító Visk településen él (vö. 4. táblázat).

Hogy miért éppen abba az óvodába írták gyermeküket, azt sok esetben elég hétköznapi dolgok döntötték el, mint például az alábbi két család esetében:

„mert a községben csak magyar nyelvű működik” (Oroszi, nő, ukrán/magyar)

„Mert közelebb van az otthonunkhoz” (Macsola, férfi, magyar és ukrán/magyar)

„Így akarta a feleségem” (Munkács, férfi, ukrán/orosz), feleség: *„Szokás szerint”*

Persze ettől vannak tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is figyelnek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani:

„Azért, hogy tudjon ukránul” (Kovácsó, nő, magyar/magyar)

(ukrán nyelvűbe) *„Hogy boldoguljon, mert én magyar iskolába jártam és nehéz volt.”* (Beregszász, nő, magyar/magyar)

(magyar nyelvűbe) *„Hogy anyanyelvükön beszéljenek és tanuljanak.”* (Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán)

Az óvodai nevelés után 7 családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket ukrán tannyelvű iskolába fogják beíratni, míg 3-ban a magyar tannyelvű iskolát választják majd, s 4 család még nem döntötte el, hogy milyen tannyelvű iskolában folytatja tanulmányait a gyermek. Ahogy a 4. táblázatban is látjuk, 2-2 ukrán, illetve magyar tannyelvű óvodába járó gyerek esetében a családban bizonytalanok az iskola tannyelvét tekintve, s csupán két olyan család volt, aki magyar tannyelvű óvodába járó gyermekét magyar tannyelvű iskolába fogja járatni. A többi az ukrán tannyelvű iskolát választja majd gyermekének. S hogy miért?

Itt már a hétköznapi dolgok, mint indokok kevesebbszer jelennek meg, mint például:

„Azért, mert ott dolgozom, s így könnyebb lesz mindkettőnknek” (Visk, nő, magyar/magyar)

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek az ukrán állam rejtett oktatási céljai, amelyek a kisebbségi lakosok számára saját nyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tüntetik fel, mint amit az alábbi szülői válaszok is tanúsítanak:

„Azért, mert Ukrajnában élünk” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

„Mert Ukrajnában élünk. Ez a gyerek előnye. Nincs kilátás arra, hogy valami szinten magyar irányba megyünk.” (Beregszász, nő, magyar/magyar)

„Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni.” (Beregszász, nő, magyar/magyar)

Az utolsó példaként felhozott szülői válaszban az anya egyenesen hibának tünteti fel, amit szülei elkövettek ellene a magyar tannyelvű iskolába való beiskoláztatással, s ezt ő a saját gyermeke esetében már nem szeretné elkövetni, ezért fogja ukrán tannyelvű iskolába íratni gyermekét. Ő már az ukrán tannyelvű óvodába való beíratást is a saját magyar tannyelvű iskolai élményeivel, s az azt követő nehézségekkel támasztotta alá.

Ezek a válaszok még a szovjet érában folytatott rejtett kisebbségi oktatáspolitikában gyökereznek. Azonban az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2007 óta számos olyan oktatáspolitikai döntést, törvényt, miniszteri rendeletet fogadott el, amelyek a kisebbségi oktatást egyre nehezebb helyzetbe sodorta és ezen keresztül a kisebbségi lakosok magyar tannyelvű iskoláztatási kedvét egyre az ukrán tannyelvű iskolák irányába tolja el. Például ilyen az emeltszintű érettségi vizsga 2008-as bevezetése, vagy Ivan Vakarcsuk oktatási miniszter 2008-ban kiadott 461. számú rendelete stb. (vö. Karmacsi 2009).

Összefoglalva jelen vizsgálat eredményeiből elmondható, hogy a családokban nem figyelhető meg előre eltervezett, tudatosan kivitelezett nyelvi szocializáció, mint például „az egy személy–egy nyelv” módszer. Amikor a családon belüli szocializációban az egyik szülő nem ismeri a házastársa anyanyelvét, akkor az a házastársak közötti kommunikációban az adott nyelv dominanciája felé tolja el a kommunikációs nyelvhasználatot.

Az óvoda és iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják. A családlátogatásoknál készített irányított beszélgetések, résztvevői megfigyelések elsődleges eredményeiből azonban már olyan nyelvi szocializációs jellemzők is előkerülnek, mint amikor a szülő utasítja gyermekét az ő anyanyelvén való nyelvhasználatra, vagy nem közvetlen formában próbálja meg gyermekét rávenni az adott nyelven való beszédre stb. De erről bővebben csak a hanganyagok elemzése után nyilatkozhatunk.

Jegyzetek

ⁱ Ahol az L₁ az anyanyelv, L₂ pedig a másodnyelv.

Irodalom

- Bartha Csilla** (1995) Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Harding, Edith–Riley, Philip** (1986) *The Bilingual Family: A Handbook for Parents*. Cambridge: Cambridge UP.
- Karmacsi Zoltán** (2009) Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv estében. In: Borbély Anna, Vančonek Kremmer Ildikó, Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gamma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 415–422.
- Romaine, Suzanne** (1995) *Bilingualism*. Oxford: Blackwell (Language in Society 13).